

SPRÅKREFORM PER ÅNGVÄLT

DET inträffade härom året, någon dag efter prins Carls jordfästning, att en tackskrivelse från hans närmaste efterlevande upplästes i Sveriges radio. »Då vi icke kunna nå alla» — så långt hade den tjänstgörande uppläsaren hunnit, då han hörbart besvarad hastigt tog om satsen på nytt: »Då vi inte kan nå alla», etcetera. Han hade klarat blindskäret någorlunda, menade han tydligen, efter gällande regler och reglementen för T. T:s dagsnyheter. En annan sak var ju, att den av prinsessan Ingeborg givna formuleringen kan tyckas lika lättförståelig och i mångas tanke var väl så naturlig i ett högtidligt sammanhang. Men det urbota felet var att den var reglementsvidrig.

Under de senare åren har man kunnat göra massor av sådana iakttagelser, låt vara att ett så direkt avslöjande fall som det nu anförda ju tillhör undantagen. Tal och muntliga anföranden, som notoriskt hållits i medveten anslutning till det historiska språkskicket ifråga om verbens pluralformer, omformas och omstöpas obesvärat. I ännu högre grad gäller detsamma om skriftliga uttalanden av olika slag. Ofta nog sker det på ett tämligen ovarsamt sätt, särskilt i rubrikstil — numera ett högst viktigt och smittsamt stilistiskt uttrycksmedel. Det i svenskan så ytterst vanliga liklydande sammanfallet av substantivens singularis och pluralis vållar lätt ovisshet om rätta meningen, så snart rubriksättarens uppmärksamhet slappnar, vilket nästan dagligen händer på något håll. »Författare får 12 000 kronor» är ett typfall bland säkerligen tusentals, där läsaren först genom ett närmare studium av det följande får veta, om det är ental eller flertal, som avses. »Nordens folk står sörjande» är icke detsamma som »Nordens folk stå sörjande»; exemplet är hämtat från ärkebiskopens cirkulärskrivelse med anledning av prins Gustaf Adolfs tragiska frånfälle.

Man kan avfärda dessa konsekvenser av den ångvältsartade språkreformen från den sista efterkrigstiden som bagateller. Men denna lika hastigt som rigoröst genomförda reform har fått betala sitt pris, när det visar sig, att den ur synpunkten av skriftspråkets fulla reda och klarhet snarare betecknar ett steg tillbaka än ett

steg framåt. Till ersättning ha vi då att påräkna den grammatiska överensstämmelsen med talspråkets vanor, som ger envar känslan att röra sig i vardagsdräkt, när han eller hon tar pennan i hand eller slår an tangenterna på skrivmaskinen. Utan att underskatta värdet av sådana ledigare takter har man likväl skäl att minnas, att det ges en naturlig åtskillnad mellan stilarter, som icke i onödan bör utplånas. Många och mycket på språkets område måste ju bli beroende av tycke och smak. Språkfrågor ha i största utsträckning karaktären av smakfrågor, där den enskilde har att träffa sitt val. Det bör sägas ifrån, att vårt historiskt givna svenska skriftspråk ännu trots allt är en levande realitet, som man icke i en handvändning sätter på index. Det har på sin sida hela vår stora litteratur och existerade under många generationer, ja i århundraden, fredligt tillsammans med ett vardagsspråk av i grunden samma slag som det vi bruka. Tiden för dess allenavälde är slut, men både efter logikens och estetikens måttstock rymmer det fortfarande värden, som borde utgöra en garanti för bevarandet av vissa skyddsområden. För övrigt har ju den praktiska språkvärden i detta nu förvisso även andra angelägna uppgifter. En tydlig kris är förhanden. Inför fenomen och tendenser inom en del av vår yngsta litteratur frågar sig redan mer än en tänkande person här i landet, om icke det rastlösa genomförande av tal-språksprogrammet, som tydligen leker ganska många i hågen, snart nog kan komma att medföra en kännbar förlust, en språklig urarvaförklaring och nedrustning, som hotar att i stigande grad göra den svenska musan »obevingad för skyn och vingelfotad för jorden».

Ropet på pluralformernas slopande, för att hålla sig till denna sida av saken, är väl att märka ingalunda nytt. Folkskolläraernas skriftspråkskommitté, som i främsta rummet har äran av att ha fört det till seger på det pedagogiska planet — däremot misslyckades den stora framstötten från det hållet i stavningsfrågan för ett tiotal år sedan — räknar i själva verket flera föregångare i diskussionen. Kravet eller förslaget kom då i synnerhet från en grupp språkvetenskapsmän, bland dem Adolf Noreen, men mindre som en personlig levnadsregel än som ett framtida önskemål, för vilket skönlitteraturen borde bereda väg. Skörden var dock länge ganska liten. Den store prosaisten August Strindberg förblev med all sin radikalism obeveklig till slutet. Selma Lagerlöf gav till sist i viss mån vika för övertalningen, dock under rätt mycken olust, enligt vad det säges. Ture Nerman — mera »röd» än proletär — korade

sig till hurtig vapendragare för reformen. Omsvängningen i det följande bland litteraturens folk är noggsamt känd. Den kontrasterar emellertid märkbart mot uppfattningen hos en otvivelaktig majoritet av nu verkande svenska språkforskare, vilken i fråga om förhållandet mellan skriftspråk och talspråk av allt att döma innebär en mera konservativ ståndpunkt än den flera av männen från ett äldre skede företrädde.

Hur saken förberetts inom undervisningsväsendet, steg för steg, ofta tydligen genom fakultativa medgivanden, vore värt en närmare undersökning, eftersom hela detta viktiga förlopp tillsvidare undandrar sig den öppna redovisning, som dock här från de ansvariga instansernas sida skulle ha varit önskvärd. Det förblir i stor omfattning oklart, med stöd av vilka utredningar eller auktoriteter de träffade åtgärderna ha vidtagits. Till ett avgörande praktiskt genombrott kom kampanjen mot den s. k. kongruensregeln på hösten 1945, då T. T. övergick till det nya språkskicket; förut hade ett tjugotal av landets tidningar med Dagens Nyheter och Stockholms-Tidningen samt deras avläggare i spetsen skyndat att ställa sig på samma linje. Verkningarna av denna förändring røjdes genast; t. o. m. diplomatiska fördragstexter, som ingingo i nyhetsmaterial, presenterades efter det nya receptet. Vad allmänheten fick veta om förspelet, var att den nyss stiftade Nämnden för svensk språkvård beretts tillfälle att yttra sig och givit sin tillstyrkan (som dock, i förbigående sagt, var mindre reservationsfri än tillämpningen visade sig bli). Det framkom samtidigt, att Svenska akademiens representant i nämnden av misstag hållits helt utanför saken.

Vad man än må tänka och tycka om denna språkförändring och dess berättigande, borde man kunna vara ense om att sättet för dess genomförande är tvivelaktigt. Nu senast denna vinter, då reformen utsträckts till huvuddelen av riksdagstrycket och det officiella ämbetspråket, har detta skett utan annat synbart stöd än det som nödtorftigt bildats av utskottsbetänkande, talmanskonferens och en promemoria inom kanslihuset av statsrådet, numera landshövdingen Danielsson. Och dock gäller det i själva verket det säkerligen djupaste ingrepp, som någonsin förekommit i det svenska skriftspråkets struktur. Denna gång har icke heller Nämnden för svensk språkvård fått yttra sig i saken, som ansetts mogen för reglering på rent administrativ väg. Man frågar sig efter detta endast, om samma högst maktfullkomliga metod skall komma till användning i fråga om vad som ännu återstår, isyn-

nerhet författnings- och lagspråket med sina anspråk på precision och skärpa i uttrycken.

En hovsam men som det förefaller alltmera betänksam kritiker av kongruensregelns fortgående bannlysning, professor Erik Weller, har med allt fog talat om »dirigerad språkutveckling». Den har under genombrottsåren främst dirigerats av pressen under ett slags magnetisk påverkan av det likriktade nyhetsmaterialet. På många håll låter man en medverkande författare förstå, att bidrag med verbets pluralformer icke äro välkomna, och i en hel del fall utrensas de medvetet ur manuskripten. Man och man emellan har detta diskuterats långt mera än den tidningsläsande allmänheten fått veta. »Tyder man tidens tecken rätt», skrev härom året en annan språkforskare, professor Dag Strömbäck, »innebär ju detta ingenting mindre än att svenska författare och vetenskapsmän göras stilistiskt omyndiga! Vad många betrakta som ett karakteristiskt element i sin stil sopas lätt och behändigt bort genom en generell ukas till sättarna att konsekvent utbyta pluralformerna mot singularformer. Man kan befara, att nästa steg blir att även förlagen vidtaga motsvarande omredigering i sina författares manuskript i uniformeringens och bekvämlighetens intresse.» Vad det sista beträffar torde det vara säkert, att åtminstone allt, som i minsta mån smakar lärobokslitteratur, är utsatt för ett hårt tryck just av den art Strömbäck förutsåg i sin gensaga. Vi skola icke tala om översättningslitteraturen, där numera också verk med avsiktligt ålderdomlig språkton tämligen regelrätt behandlas efter telegrambyråns utslätande metod.

I sakernas nuvarande läge är visserligen icke mycket att göra för alla dem — vida flera än man här och var tycks tro — som i likhet med professor Strömbäck ha funnit den hastiga och summariska uträkningen av verbens pluralformer ur nutida svenskt skriftspråk »besinningslös». Men ett par enkla önskemål skola till sist i all korthet framföras. Det ena är, att respekten för det individuella språkbruket får det utrymme och den rörelsefrihet som krävs, en respekt, som för övrigt helt och fullt står i samklang med den erkänt nödvändiga fortsatta kännedomen om vår klassiska litteraturs uttrycksformer. Det andra önskemålet är, att ytterligare ingrepp på särskilt känsliga områden av skriftspråket icke må ske med förbigående av den ansvarsberedda samtida sakkunskap, som landet dock rymmer. Vad som anses självfallet i fråga om en stavningsreform har minst samma tillämplighet i ett fall som detta.